

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 3ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1979

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΑΙΣΑΡΟΣ ΑΛΕΞΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ Α΄

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ Ν. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ Εὐρώπη ὡς ἡπειρος ἔχασε μὲ τὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἐξουσίαν τοῦ κόσμου. Συγχρόνως μὲ τὸ τέρας τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ἔγινε τὸ πρωτάκουστο ἔγκλημα, ἡ Εὐρώπη νὰ γίνῃ δυὸ κομμάτια. Τὴν εὐθύναν γιὰ τὸν διαμελισμὸ αὐτὸν τῆς Εὐρώπης φέρουν οἱ δυὸ μεγάλοι: Ρῶσοι καὶ Ἀμερικανοί. Ἐπίσης ἐκινδύνευσε νὰ χάσῃ τὴν πνευματικὴ ἐξουσία ἐπάνω στὸ ἴδιον τῆς τὸ εἶναι, ἂν καὶ ἔχῃ δυὸ μεγάλα προγεφυρώματα, τὴν Ἀγγλίαν μὲ τὸ συντηρητικὸ πνεῦμα καὶ τὴν Ἀμερικὴν μὲ τὴν ὀρμητικὴ τῆς ἀλκή, ἡ ὁποία ἐπιφύλασσει τίς πιὸ ἀπίθανες ἐξελίξεις γιὰ τὴν ἱστορίαν τῆς γῆς. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς τῆς Εὐρώπης καὶ ὁ διαφωτισμὸς, καλὸς ἢ κακός, ἀπλώνεται μὲ ταχύτατα βήματα ἐπάνω στὸν πλανήτη. Ἐξ ἄλλου παλαιότατοι μονολιθικοὶ πολιτισμοὶ τῆς Ἀσίας μὲ τὸν διαφωτισμὸ καὶ τὴν τεχνικὴ τραυματίζονται καὶ διαβιβρώσκονται, ἐνῶ ἄλλοι ἡμιτελεῖς πολιτισμοὶ ἢ καὶ πρωτόγονοι μὲ τὰ τεχνικὰ μέσα καὶ τὴ διαφώτιση, ἀλλὰ καὶ μὲ βαρβαρικὸ μεσσιανισμό, ὀρθώνονται καὶ ζητοῦν ἀδυσώπητα νὰ ἐξουσιάσουν τὴ γῆ καὶ νὰ μετεκπαιδεύσουν καὶ τὴν ἴδιαν τὴν Εὐρώπην.

Παράλληλα βαδίζει ἡ ἀπαξίωση τῶν ἀνθρώπων, δηλαδὴ ἡ ἀποκοπὴ τῶν ἀπὸ τὴν ἀνθρωπιστικὴν τὴν παράδοσιν. Οἱ ἄνθρωποι χάνουν ὅ,τι εἶχαν καὶ γίνονται μᾶζα, καὶ ἀπὸ παντοῦ γίνεται μία πνευματικὴ μετανάστευση τῶν λαῶν, ἡ ὁποία ὅμως γιὰ τὴν Εὐρώπην εἶναι καὶ κίνδυνος γιὰτὶ μπορεῖ αὐτὴ ἡ πνευματικὴ μετανά-

στευση τῶν λαῶν νὰ μεταβληθῇ σὲ πραγματικὴ ἄνοδο καὶ κάθοδο τοῦ βαρβαρισμοῦ. Ἡ μᾶζα εἶναι σήμερα ἡ ἐπικρατέστερη ἔννοια ἐπάνω στὸν πλανήτη μας, δὲν ἔχει σημασία ποιὸ ἰδεολόγημα τὴν ἐξουσιάζει. Κι ἐνῶ θριαμβεύει ὁ διαφωτισμὸς τῶν μαζῶν, ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος περιορίζεται θανάσιμα ὁ κύκλος τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος, αὐτῶν ποὺ παράγουν τὸ φῶς ἐξ ἀρχῆς. Ἐξ ἄλλου ἡ μᾶζα, ὅσο κι ἂν διαφωτισθῇ, μένει πάντα ἀδιαφώτιστη. Ἄν ἐκεῖνοι ποὺ παράγουν τὸ φῶς τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλευθερίας κι ἔχουν τὴ ζωντανή του μνήμη γίνονται σήμερα ὀλοένα καὶ λιγώτεροι, κι ἂν ἡ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ τους ἐξουσία ἐπάνω στὴ ζωὴ μειωθῇ ἀκόμα πιὸ πολὺ, ἂν ἡ μᾶζα ἀναλάβῃ μόνη της ὁλόκληρη τὴν ἐξουσία τῆς ζωῆς, τότε ἀπειλεῖται νὰ πέσῃ ἀνεπανόρθωτα καὶ ἡ πνευματικὴ στάθμῃ τῆς ζωῆς. Ὁ σοσιαλισμὸς θὰ ἔχῃ τότε πράγματι νικῆσῃ, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔχῃ ἡττηθῇ. Ὅλη ἡ ζωὴ θὰ ἔχῃ γίνῃ μονοσήμαντη, ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐνεργητικότητα τότε θὰ ὀδηγηθῇ στὴ μαζικὴ αὐτοκαταστροφὴ της. Ἡ Εὐρώπη ὁμως δὲν φαίνεται ὅτι εἶναι ἀποφασισμένη νὰ παραδοθῇ στὴ μονοσήμαντη τυραννία τῆς μάζας καὶ νὰ ἐκβαρβαρωθῇ. Ὑπάρχουν μέσα της αἰώνια σπέρματα τοῦ πνεύματος, ποὺ, ὅσο κι ἂν σήμερα καταπιέζονται, καὶ ἴσως γι' αὐτὸ ἀκριβῶς, θὰ ἀναφανοῦν, καὶ δὲν εἶναι τόσο τὰ χριστιανικὰ κόμματα τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, γιατί κι αὐτὰ ἔπесαν στὴν παγίδα τῆς μάζας, ἀλλὰ εἶναι ἡ ἀληθινὴ ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἡγεσία, ἡ ὁποία θὰ φέρῃ στὸ μέσον — καὶ ἤδη ἄρχισε τοῦτο νὰ γίνεται — τὰ νοήματα καὶ τὶς ἀξίες, ποὺ γιὰ αὐτὰ ἀγωνίζεται ἡ Εὐρώπη.

Τοῦτο γίνεται ἀφ' ὅτου ἡ Εὐρώπη ὕψωσε τὸν ἄνθρωπο, ἀφ' ὅτου, δηλαδή οἱ Ἕλληνες ὕψωσαν τὸ πνεῦμα, τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν ἐλευθερίαν σὲ κανόνα ζωῆς.

Ὅσο κι ἂν διαλύεται ὁ μῦθος τῆς Εὐρώπης καὶ ἡ μαγεία του, ἄλλο τόσο εἶναι βέβαιο ὅτι μέσα ἀπὸ τὴ δραματικότητά καὶ τὸν δαιμονισμό τῆς ἐποχῆς θὰ ἀνακύψῃ πάλι τὸ ἀνθρωπιστικὸ πνεῦμα ποὺ γίνεται σκληρὸ στὸν ἑαυτό του καὶ νικηφόρο πρὸς τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. Ἀπὸ τὴν κόλαση, ἀπὸ τὴν ἀπερίγραπτη δοκιμασία συχνὰ μέσα στὴν ἱστορίαν ἀναφαίνεται ἓνας πρωτόφαντος καὶ ρωμαλέος ἀνθρωπισμός.

Ὁ καπιταλισμός, ἡ τεχνικὴ, ὁ σοσιαλισμὸς καὶ τέλος ὁ κομμουνισμὸς μεταβάλλουν τοὺς ἀνθρώπους σὲ μᾶζα. Μὲ κανένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ συστήματα οἱ ἄνθρωποι καὶ πρὸ παντὸς οἱ εὐρωπαῖοι δὲν σώζονται. Μόνο τὸ παλαιὸ πολυδύναμο πνεῦμα τῆς Εὐρώπης, ὅπως αὐτὸ ἐγεννήθηκε στὶς ἐλληνικὰς ἀκτὲς τῆς Μεσογείου καὶ ἐτράβηξε ὕστερα μέσα του καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἀπὸ τότε κρατήθηκε μὲ ἀγῶνες μέχρι σήμερα καὶ χωρίζει τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, μόνον αὐτὸ τὸ πνεῦμα μπορεῖ νὰ σώσῃ τὴν Εὐρώπην. Τοῦτο εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς

ἀρχαίας πόλεως. Καὶ ἡ σημερινὴ δοκιμασία τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ αὐτοῦ πνεύματος θὰ τὸ κἀνὴ δυνατώτερο, γιατί αὐτὸ εἶναι ἀπ' ἀρχῆς καὶ δυναμικώτερο.

Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ ἀνθρωπιστικὸ πνεῦμα εἶναι ποὺ χτυπιέται σήμερα μέσα στὴν Εὐρώπη καὶ ὅχι ὁ καπιταλισμός. Αὐτὸς ἀποθνήσκει. Οἱ ἄλλοι δυναμισμοὶ — ὅποιαδήποτε καταγωγὴ καὶ ἂν ἔχουν — εἶναι δυναμισμοὶ τῆς βίας καὶ θὰ πέσουν. Μόνον ὁ δυναμισμὸς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ θὰ ἐπιζήση, γιατί αὐτὸς μόνος προσφέρει τὴν ἐλευθερία.

Τὴν κόρη Εὐρώπη, λέγει ὁ Ἡρόδοτος, τὴν ἄρπαξαν οἱ Κρηῖτες ἀπὸ τὴν Φοινίκη γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς Φοίνικες, οἱ ὁποῖοι πρωύτερα τοὺς εἶχαν ἀρπάξει τὴ δική τους κόρη, τὴν Ἰώ. Ὁ μῦθος αὐτὸς ἔχει μεγάλη σημασία καὶ γιὰ τὸν Ἡρόδοτο καὶ γι' αὐτὸ τὸν βάζει στὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας του. Τὸ νόημά του εἶναι ὅτι ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε ἀπὸ τὸν προαιώνιο ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Ἀσία. Ἡ Ἀσία ἢ μᾶλλον, ὅπως λέγει ὁ Αἰσχύλος, τὸ «μαχαιροφόρον ἔθνος ἐκ πάσης Ἀσίας» ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Περσῶν συσσωματώθηκε, γιὰ νὰ ἐπιβάλλῃ στὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία τότε ἦταν ἡ Εὐρώπη, τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας : «ζυγὸν ἀμφὶ βαλεῖν δούλειον Ἑλλάδι».

Ἡ τάση τῆς βόρειας Ἀσίας, δηλαδή, τοῦ ρωσικοῦ κομμουνισμοῦ εἶναι νὰ μεταβάλλῃ τὴν Εὐρώπη σὲ ἀπλό της προαύλιο. Ἡ ἱστορικὴ ὁμως μοῖρα ἐχώρισε ἐσαεὶ τὰ πνεύματα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας καὶ εἶναι ὕβρις νὰ θέλῃ ἡ μιὰ νὰ κατακτήσῃ τὴν ἄλλη.

Τὴν Εὐρώπη ὁλόκληρη πρέπει νὰ τὴν ἰδοῦμε ὥς μιὰ ζωικὴ, ψυχικὴ καὶ ἱστορικὴ ὄντοτητα. Μὲ τοὺς ἀγῶνες καὶ πρὸς τὰ μέσα καὶ πρὸς τὰ ἔξω, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀμυντικοί, ἐκτὸς ἀπ' τὴ γερμανικὴ Ὑβρι, ἡ ὁποία ἐξεφράσθη μὲ τὸν Χιτλε-ρισμὸ, δὲν ἐπιδιώκει τίποτε ἄλλο ἢ Εὐρώπη παρὰ πῶς νὰ κρατήσῃ τὸ πνεῦμα της καὶ νὰ φέρῃ στὸ φῶς τὸν ἐσωτερικὸ καὶ ἠθικὸ δυναμισμὸ της. Μέσα σ' αὐτὸν τὸ δυναμισμὸ μάχονται ἀκόμη σήμερα δύο στρώματα ζωῆς καὶ πνεύματος : τὸ ἀρχαῖο μεσογειακὸ μαζὶ μὲ τὸ μεσαιωνικὸ χριστιανικὸ καὶ τὸ νεώτερο, ὅπως ἐγεννήθηκε τοῦτο μὲ τὴν Ἀναγέννηση καὶ τὴ θρησκευτικὴ μεταρρύθμιση τῶν διαμαρτυρομέ-νων, ὅπου ὑπάρχουν οἱ ἀπαρχές τῆς κεφαλαιοκρατίας καὶ τῆς τεχνικῆς. Εἶναι γνω-στὸν ὅτι ὁ Λεονάρντο ντὰ Βίντσι σχεδίασε τίς πρῶτες μηχανές καὶ τὰ πρῶτα ἀερο-πλάνα. Καὶ πολὺ πρὶν, δηλαδή, στὸν ΙΓ' αἰῶνα, ὁ Ἀγγλος φραγκισκανὸς μοναχὸς Roger Bacon ἐσχεδίασε αὐτοκίνητα, ἀτμομηχανές καὶ ἀεροπλάνα. Τέλος ὁ Λούθη-ρος καὶ ὁ Καλβίνος ἀξιοποίησαν τὴν ἐργασία ὡς ἐντολὴ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρω-πο. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί ἡ κεφαλαιοκρατία ἀναπτύχθηκε κατ' ἐξοχὴν σὲ χώρες διαμαρτυρόμενες, ἐνῶ στὴν κοσμοκράτειρα Ἰσπανία μὲ τὸν καθολικισμό της δὲν ἀναπτύχθηκε κεφαλαιοκρατία.

Αὐτὰ τὰ δύο στρώματα ζωῆς καὶ πνεύματος, τὸ βόρειο καὶ τὸ μεσογειακό, ἀντιφέρονται τὸ ἓνα στὸ ἄλλο, ἀλλὰ καὶ ἔλκονται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἡ βαθύτερη τάση τοῦ βορείου πνεύματος εἶναι ἡ τάση πρὸς τὴ Μεσόγειο, ἡ ἀνάγκη τοῦ ἐξανθρωπισμοῦ του ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο. Καὶ ἡ τριαδικὴ γεωγραφικὴ τομὴ τῆς Εὐρώπης μὲ τὰ ἀνάλογα ἀνοίγματα τῆς πρὸς τὴ Μεσόγειο — Ἑλλάς, Ἰταλία καὶ Ἰσπανία — προσδιώρισε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα τὴν πνευματικὴν τοῦ μοῖρα. Δηλαδή ἡ Εὐρώπη ἔγινε ὁ πνευματικὸς κληρονόμος τοῦ μεσογειακοῦ πολιτισμοῦ. Τοῦτο ὅμως ἔγινε ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα μὲ ἀγῶνες κοσμοϊστορικῆς σημασίας. Ἡ ἔλξη τοῦ βορρᾶ πρὸς τὸ νότο τῆς Εὐρώπης συμβολίζεται μὲ τὸν Φάουστ, ὁ ὁποῖος καταλήγει στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ εὔρη τὴν ἰδέαν τοῦ κάλλους, ἐνσαρκωμένην στὴν Ἑλένη. Καὶ ἀπὸ τὴν ἔρωτά του πρὸς τὴν Ἑλένη ἐγεννήθηκε ὁ Εὐφορίων. Ἡ ζωὴ ὅμως τοῦ Εὐφορίωνος εἶναι ἐφήμερη, καὶ τοῦτο σημαίνει ὅτι ὅλοι οἱ πολιτισμοὶ τῆς Εὐρώπης μετὰ τὸν ἐλληνικὸν ἔχουν κάτι τὸ ἐφήμερο, ἐνῶ ἐκεῖνος μένει σταθερός.

Ἡ ἀντίστοιχη τάση τοῦ Νότου πρὸς τὸν Βορρᾶ εἶναι ἡ ἀγάπη μας πρὸς τὴν μουσικὴν τοῦ βορρᾶ, ὅπως αὐτὴ ἐγεννήθηκε κατὰ τὸν ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα. Ἐξ ἄλλου ἡ μουσικὴ αὐτὴ εἶναι ἡ αἰώνια νοσταλγία τοῦ βορείου πρὸς τὸ μεσογειακὸ φῶς καὶ τὴ συμμετρίαν καὶ ἡ τάση του νὰ φύγῃ ἀπὸ τὴ βαρύτητα τοῦ φυσικοῦ του περιβάλλοντος.

Γιὰ νὰ καταλάβωμε τώρα τοὺς ἄλλους ἐξωευρωπαῖκους πολιτισμούς καὶ ἰδιαίτερα τοὺς ἀσιατικούς, πρέπει ν' ἀποφύγωμε τὸν καταστροφικὸν μονισμό τῶν ιδεῶν. Στὴν οὐσίαν τῆς ἡ ἀνθρωπότητα χωρίζεται σὲ πολλοὺς ἀνθρωπισμούς. Δὲν ὑπάρχει ἓνας ἐνιαῖος ἀνθρωπισμός, οὔτε καὶ ἔχει ἡ ἀνθρωπότητα τὴν ἴδιαν ἡλικίαν πολιτισμοῦ. Ἄλλη ἡλικία πολιτισμοῦ ἔχει ἡ Εὐρώπη καὶ ἄλλη ἡ βόρεια Ἀσία, ὅπου οἱ λαοὶ δὲν κατῴρθωσαν ἀκόμη νὰ δώσουν μεγάλα παραδείγματα ἀνθρωπιστικοῦ περιεχομένου, ὅπως ἔγινε τοῦτο στὴν ἀρχαία Αἴγυπτο καὶ γίνεται δίχως διακοπὴν στὴν ἱστορίαν τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ὁ Ντοστογιέφσκυ ὅμως ἀποτελεῖ ἓνα μεγαλόφυχο προμῆνυμα γιὰ τὸ τί μπορεῖ νὰ κατορθώσῃ ἡ Ρωσία, ὅταν δουλευθῇ μὲ ἀνθρωπιστικὰ καὶ χριστιανικὰ ἰδανικά.

Τὴν πολυδιάστατον καὶ πολυσήμαντην ἔννοιαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ἔρχεται νὰ ἐκβιάσῃ σήμερα ὁ μονισμὸς τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἀπὸ τὰ πράγματα ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβῃ κανεὶς μιὰ μονοσήμαντη κίνησιν τῆς ἀνθρωπότητος, μιὰ κοινὴ θρησκείαν, ἓνα κοινὸ φρόνημα, ἓνα κοινὸν πολιτισμὸν καὶ μιὰ κοινὴ τέχνη. Ὁ μονισμὸς αὐτὸς τοῦ κομμουνισμοῦ καταστρέφει τὴν πολυμορφίαν τῶν πολιτισμῶν, τὴ λαμπρότερον δημιουργίαν τῆς γῆς, τοὺς ἀνθρωπισμούς τῆς γῆς. Ὁ κόσμος μπορεῖ νὰ φθάσῃ σὲ ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη, σὲ ἐνιαίαν τεχνικὴν

καὶ οἰκονομία, ποτὲ ὅμως σὲ ἐνιαῖο πολιτισμό. Χτυπητὸ παράδειγμα εἶναι ἡ Ἰαπωνία, ἡ ὁποία διατηρεῖ τὸν πολιτισμὸς της, τὴν τέχνη της καὶ τὴ θρησκεία της, ἂν καὶ ἔχει ἀφομοιώσει τὴν εὐρωπαϊκὴν τεχνικὴν. Τὰ σύγχρονα ὁλοκληρωτικὰ καθεστῶτα εἶναι οἱ σκληρότεροι καὶ βιαιότεροι μονισμοὶ πὺν γνώρισε ἡ ἱστορία καὶ στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη. Γιὰ τοῦτο εἶναι ἐπικίνδυνα ὅχι μόνο γιὰ τὴν Εὐρώπη, ἀλλὰ καὶ γιὰ κάθε πολιτισμὸς τῆς γῆς. Καὶ ἔχει ἡ γῆ πολλοὺς ἀνθρωπισμοὺς καὶ πολλοὺς πολιτισμοὺς, καὶ δὲν ἔχομε λογικὸ δικαίωμα νὰ ποῦμε ὅτι ὁ δικὸς μας εἶναι καλλίτερος καὶ νὰ ζητήσωμε νὰ τὸν ἐπιβάλωμε μὲ βία στοὺς ἄλλους.

Ἐχει ὅμως ἓνα γνώρισμα ὁ πολιτισμὸς καὶ ὁ ἀνθρωπισμὸς τῆς Εὐρώπης καὶ αὐτὸ τὸ γνώρισμα πὺν τὸν χωρίζει ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους πολιτισμοὺς εἶναι ὁ Λόγος. Ὁ Ἑγέλως ὠνόμασε τὴν Εὐρώπη τὸ λογικὸ μέρος τῆς γῆς, γιὰτὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ πνεύματός της εἶναι ὁ αὐτοσυνείδητος λόγος. Ὁ Λόγος εἶναι ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων γιὰ τοὺς Ἕλληνας. Καὶ τὸ χαρακτηριστικὸ πὺν γράφει ἐπάνω στὸ μετωπὸ του ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος».

Χρειάζεται πρᾶγματι θάρρος καὶ καρτερία γιὰ νὰ μείνη ἡ Εὐρώπη πιστὴ στὴν ἱστορικὴ της μοῖρα σὲ μιὰ ἐποχὴ πὺν ὁ δυναμισμὸς καὶ ὁ μηδενισμὸς καὶ ἀπὸ μέσα της καὶ ἀπ' ἔξω θέλει νὰ τ' ἀνατινάξη ὅλα στὸν ἀέρα. Ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος ὅμως ἡ ἱστορία διδάσκει ὅτι κανεὶς μὴτε ἄνθρωπος μὴτε λαὸς μὴτε πολιτισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ προσπεράσῃ τὰ ὅρια τῆς μοίρας του, δίχως νὰ κινδυνέψῃ ν' αὐτοκαταστραφῇ. Ἡ χιτλερικὴ Ὑβρις πρέπει νὰ διδάξῃ ὅλους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ ἄλλη σκοπιὰ βαδίζουν ἐπάνω στὸ ἔχνος της. Ὑπάρχουν μέσα στὴν Ἱστορία τῆς γῆς πολλὰς μορφὰς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ. Τοῦτο εἶναι πὺν πρέπει νὰ καταλάβῃ ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ὁ κομμουνισμὸς. Οἱ πολλὰς αὐτὰς μορφὰς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐπάνω στὸ πρόσωπο τῆς γῆς ἐκφράζουν ἓνα ἀόρατο γενικὸ ἀνθρωπισμὸ. Ὅμως, μόνον ἀπὸ τὸ βλέμμα τοῦ Θεοῦ θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ σύνοψη τοῦ γενικοῦ αὐτοῦ ἀνθρωπισμοῦ ὡς «ψυχὴ ἀπάντων», ὅπως λέγει ἓνας παλαιὸς λόγος. Ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι, μόλις ζητήσωμε νὰ περάσωμε τὰ ὅρια τῆς μοίρας μας, πάντοτε τιμωρούμεθα ἀπὸ τὴν Δίκη καὶ ὅταν προχωρήσωμε πρὸς τὴν Ὑβριν πρὸς τοὺς ὁλοκληρωτισμοὺς, οἱ ὁποῖοι μοιραῖα ὁδηγοῦν στὴν καταστροφὴ, ἀκοῦμε τότε τὸν Μεφιστοφελὴ νὰ μᾶς εἰρωνεύεται καὶ νὰ μᾶς λέγῃ: «Μένεις βέβαια πάντα ὅ,τι εἶσαι». Καὶ τὸ χειρότερο ἀκόμη, ἀκοῦμε μέσα ἀπὸ τὰ ἐρείπια καὶ τὴν καταστροφὴ τὸ αἰώνιο πνεῦμα τῆς γῆς, πὺν θελήσαμε μὲ τοὺς ὁλοκληρωτισμοὺς της νὰ τὸ κυριεύσωμε, νὰ μᾶς λέγῃ: «μοιάζεις μὲ τὸ πνεῦμα πὺν καταλαβαίνεις, ὅχι μὲ μένα». Ἐτσι γιὰ τὴν Εὐρώπη τὴν ἴδια ὅ,τι πρᾶγματι ὑπάρχει εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ δικοῦ της πνεύματος.

Ἡ τάση τοῦ Εὐρωπαίου νὰ βγῇ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἱστορικῆς του μοίρας

καὶ τὰ σκύφη στὰ πνεύματα τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, εἶναι ἀντίθετη μὲ τὴν ἐσώ-
 τατη ἱστορικὴ νομοτέλεια τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον φανερώνεται πάντοτε ἀτομικὸ
 καὶ συγκεκριμένον. Γιατὶ καὶ ὁ πολιτισμὸς τῆς Εὐρώπης κατ' ἐξοχὴν ἔχει ἀτομι-
 κότητα καὶ προσωπικότητα. Δὲν εἶναι βέβαια ἄσκοπο ἐντελῶς νὰ προσπαθῇ ὁ
 Εὐρωπαῖος νὰ συγκρίνῃ τὸ πνεῦμα του μὲ τὸ πνεῦμα ἄλλων πολιτισμῶν, ἀλλὰ
 εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐνωθῇ μ' αὐτούς, ἔστω καὶ πνευματικά, ὥστε νὰ συμπέσῃ ἢ νὰ
 συγχωνευθῇ μ' αὐτούς. Καὶ εἶναι τοῦτο ἀδύνατον, γιατί ὑπάρχει κάτι πού χωρίζει
 ἀπαρχῆς τοὺς πολιτισμοὺς τῶν ἡπείρων, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν χωριστὲς ἐνότητες.
 Ἔτσι χωρίζεται ὁ πολιτισμὸς τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τοὺς πολιτισμοὺς τῆς Ἀσίας, οἱ
 ὁποῖοι ἀποτελοῦν κλειστὴ γιὰ μᾶς ἐνότητες. Τὸ κυριώτερον γνώρισμα τοῦ πολιτι-
 σμοῦ τῆς Εὐρώπης εἶναι ὁ λόγος, ἡ κατακάθαρη λογικὴ. Ἀντίθετα οἱ Ἀσιᾶται
 μένουں μέσα στὴ μυθολογία τῆς θρησκείας. Αὐτὴ τὴν διαφορὰ εἶχε παρατηρήσει
 ἄλλοτε ὁ φυσιοδίφης Karl Ernst von Baer.

Ὁ Λόγος τῶν Ἑλλήνων εἶναι αὐτὸς πού ἔκαμε τὴν Εὐρώπην ὅ,τι αὐτὴ εἶναι.
 Ὁ λόγος αὐτὸς γίνεται σήμερον περισσότερον ἱστορικὸς, δηλαδὴ βοηθεῖ τὴν
 Εὐρώπην νὰ ἱστορήσῃ τὸν δρόμον καὶ τὴν πάλιν τῆς. Ἀντίθετα ἡ Ἀσία δὲν κατῴρ-
 θωσε νὰ ἀναπτύξῃ ἱστορικὴ κατανόησιν τῆς ζωῆς. Οἱ πολιτισμοὶ τῆς Ἀσίας ἔχουν
 στατικότητα. Ὁ Ἑγελὸς λέγει ὅτι ἡ Ἀσία ἔχει τὴν βακχικὴν ὑπερβολήν, ὡς ἄμορφη
 δημιουργία καὶ δὲν ἔχει τὴν ἱστορικότητα. Εἶναι λοιπὸν αὐτονόητον ὅτι αὐτὸ πού
 δὲν ἔκανε ἡ Ἀσία γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς, δηλαδὴ νὰ ἱστορήσῃ τοὺς πολιτισμοὺς τῆς,
 δὲν μποροῦμε νὰ τὸ κάνωμε ἐμεῖς πού βρισκόμεθα ἔξω ἀπὸ τὰ φαινόμενα τῶν
 πολιτισμῶν τῆς. Οἱ Ἀσιατικοὶ πολιτισμοὶ δὲν ἔχουν ἱστορικότητα καὶ τραγικό-
 τητα, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἔγραψαν τραγωδίαν. Τραγωδίαν ἔγραψαν πρῶτοι οἱ Ἕλληνες
 καὶ ἔπειτα οἱ δυτικοὶ εὐρωπαῖοι μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Σαίξπηρ. Ἀντίθετα ὁ εὐρω-
 παϊκὸς πολιτισμὸς διακατέχεται ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν του αὐτοσυνειδησίαν καὶ εἶναι
 δυναμικὸς καὶ ὄχι στατικὸς — ἐπίσης εἶναι διαρκῶς ἐφευρετικὸς. Ἡ ἱστορικὴ
 συνείδησις πού ἀναπτύχθηκε πρῶτα στὴν Ἑλλάδα ἐντείνεται ὕστερον μὲ τὸν Χρι-
 στιανισμόν, ἀναμειγμένον μὲ τὸν Ἑλληνισμόν, καὶ γίνεται, ὅπως λέγει ὁ Νίτσε,
 ἡ ἕκτη αἰσθησις τῆς Εὐρώπης. Δίχως τὴν ἱστορικὴν τῆς συνείδησιν ἡ Εὐρώπη θὰ
 ἔχανε τὴν εὐγένειάν τῆς. Γιατὶ ὅμως ἡ αἰσθησις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρωπισμοῦ τρέ-
 χει σήμερον κίνδυνον νὰ καταλήξῃ στὸν σκεπτικισμόν; Ὁ κλονισμὸς εἶναι πράγματι
 βαθύς, ἀλλὰ καὶ τώρα εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἡ δημιουργικὴ ἔννοια τῆς ἱστορίας θὰ
 ξαναζήσῃ. Ὁ Εὐρωπαῖος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ κρατᾷ μέσα του ζωντανὸ ὅλον
 τὸ ὅλικόν τῆς ἱστορίας του. Συνάμα, ἐκτὸς τοῦ λογικοῦ, ἡ φαντασία, τὸ συναί-
 σθημα καὶ ἡ βουλευτικὴ του ἱκανότητα δὲν μποροῦν νὰ κρατηθοῦν σὲ νεότητα
 δίχως τὴν ἀκατάπαυστη ἀναφορὰ καὶ ἀντιμέτρησιν μὲ τὰ προηγούμενα. Λογικὸς

καὶ διαισθητικὸς ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ συνείδηση καὶ αὐτὴ εἶναι πὺν ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς κρατᾷ σὲ συμμετρία ὅλες τὶς δυνάμεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀνθρώπου.

Τώρα πὺν κρίνεται ἡ τύχη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας εἶναι ἐκείνη πὺν βοηθᾷ τὸν εὐρωπαϊκὸν ἄνθρωπο ν' ἀγγίξη τὸ βάθος τῆς ἀρχῆς του καὶ ν' ἀκροασθῇ τὸν λόγον τῆς μοίρας του, ὁ ὁποῖος τοῦ λέγει ἄλλη μιὰ φορὰ: «κράτησε τὴν ἱστορικότητά σου». Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἱστορικότητα λαβαίνει ἡ Εὐρώπη τὴν ἱκανότητα ν' ἀνανεώνεται ἀδιάκοπα καὶ νὰ μεταλλάξη τὰ κινήματα τοῦ πολιτισμοῦ της δίχως νὰ χάνη τὴν προσωπικότητά της. Ὁ χρονικογράφος καὶ ὁ προφήτης στὴν Ἀσία ξμειναν αὐτὸ πὺν ἦσαν πάντοτε, στατικοί. Στὴν Εὐρώπη ὁμως χρονικογράφος καὶ προφήτης ἔγιναν ἱστορικοὶ καὶ φιλόσοφοι τῆς ἱστορίας, γιὰτὶ ἐδῶ ὁ πολιτισμὸς ἐπῆγε πέρα ἀπὸ τὴ χρονικογραφία καὶ τὴν προφητεία, ἔγινε ἱστορικός, δηλαδὴ, ἔλαβε ἐσώβαθη συνείδηση τοῦ εἶναι του, τῆς ἀφετηρίας του, τῆς διαδρομῆς καὶ τοῦ σκοποῦ του. Ἡ φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ἐνώνει τὸ παρὸν μὲ τὸ παρελθὸν καὶ ἀνοίγει προοπτικὴ πρὸς τὸ μέλλον. Ἐξ ἄλλου ὁ προφήτης ἀμαυρώνει τὸ παρὸν μὲ τὸ φανατισμὸ του, καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του στρέφεται μόνον πρὸς τὸ μέλλον. Ὁ πολιτικὸς ἐργάζεται γιὰ τὸ παρὸν καὶ τὸ ἄμεσο μέλλον, ἐνῶ ὁ ἀπλὸς ἱστοριογράφος βλέπει μόνον τὸ παρελθόν. Ὁ φιλόσοφος ὁμως τῆς Ἱστορίας ἀνοίγει, ὅσο γίνεται, τὴν ὄρασή του πρὸς τὸ παρελθόν, δηλαδὴ πρὸς τὸν δυναμισμό τοῦ παρελθόντος, καὶ ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου εἶναι τοποθετημένος ἀπὸ τὴ ζωὴ τείνει ἐπίσης πρὸς ἕνα συνειδητὸ μέλλον ὃχι ἀποκαλυπτικὸ καὶ φανατικὸ, ἀλλὰ ἱστορικὸ, δηλαδὴ, σύμμετρο μὲ τὴν ἱστορικὴ μοῖρα τῆς Εὐρώπης. Τὴν πίστη πρὸς τὴ ζωὴ καὶ τὴ δύναμη τῆς ἱστορίας ὁ φιλόσοφος τὴ δυναμώνει περισσότερο καὶ ἀπὸ τὸν πολιτικὸν καὶ ἀπὸ τὸν προφήτη. Γιὰτὶ αὐτὸς βλέπει τὸ μέλλον ἀπὸ τὸ παρελθόν καὶ ἔχει συνείδηση τοῦ ἀμετάτρεπτου δυναμισμοῦ πὺν κλείνει μέσα του τὸ παρελθόν. Αὐτὸς μόνον δὲν φανατίζει οὔτε ἀγριεύει τὴ ζωὴ. Γιὰτὶ μέσα στὸ νοῦ του κατασταλάζει κάποια γνώση ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες φλέβες τῆς ζωῆς, τῆς ἱστορίας, καὶ καταλαβαίνει ὅτι μόνον μ' αὐτὴν τὴ γνώση πρέπει ἡ ζωὴ νὰ ζητήση καὶ τὶς δροσερὲς πηγὰς τοῦ μέλλοντος. Τοῦτο τὸ μέλλον εἶναι πὺν ἐπιτάσσει σήμερα καὶ τὸ φιλόσοφο τῆς Ἱστορίας, δηλαδὴ, τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον τῆς Εὐρώπης νὰ περιορισθῇ στὰ ὅρια τῆς μοίρας του, νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ νὰ ἐνώσῃ διαλεκτικὰ τὸ ἱστορικὸ γίγνεσθαι τῆς Εὐρώπης. Τοῦτο ὁμως ἔχει ἀξία μόνον, ὅταν γίνῃ ἀπὸ τὸ τραγικὸ βίωμα τοῦ παρόντος, τὸ ὁποῖον περισφίγγεται ἀπὸ τὸ μεγαλεῖον τοῦ ὤκεανου (Ἀμερική), πὺν σήμερα εἶναι αὐτοδύναμη ἐξουσία μὲ βλέμματα συμπαθείας καὶ ἐλέους πρὸς τὴν Εὐρώπην, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἐξ ἀνατολῶν περισφίγγεται ἀπὸ τὴν ἀδυσώπητην στέππα. Ἡ ἀχανὴς αὐτὴ στέππα ἔγινε σήμερα ἐπίσης αὐτο-

δύναμη έξουσία πὺν κανένα ἀγαθὸ τῆς Εὐρώπης δὲν φαίνεται ὅτι μπορεῖ νὰ τὴν δυσωπήσῃ, γιὰτὶ τὰ καταπίνει ὅλα δίχως κόρο, ἀλλὰ καὶ δίχως ἔχνος εὐγνωμοσύνης. Μέσα ἀπὸ αὐτὴν τὴν τραγικότητα καὶ μὲ τὴν ἀναφορὰ πρὸς τὸ ἐνδοξὸ του παρελθὸν ὁ νοῦς τοῦ Εὐρωπαίου θὰ μοχθήσῃ νὰ οἰκοδομήσῃ τὸ μέλλον του, δίχως ὅμως νὰ χάσῃ τὴν αὐτοκριτικὴ καὶ νὰ πέσῃ σὲ ἀποκαλυπτικὰ σχεδιάσματα. Ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος τῆς Εὐρώπης πὺν γίνεται σήμερα ἀπὸ τὴν τραγικότητα τῶν καιρῶν φιλόσοφος τῆς ἱστορίας, αὐτὸς ἐξετάζει τὸ μέλλον στοχαστικά, ὅχι φανατικά, ὅπως ὁ προφήτης ἢ ὁ κομμουνιστής, μένει ἱστορικὰ μέσα στὸ παρὸν, δὲν ξεχνᾷ τὸ παρελθὸν καὶ μάχεται γιὰ τὸ μέλλον.

Εἶναι σήμερα καυστικὴ ἢ ἀνάγκη νὰ γίνῃ συνειδητὴ ἡ οὐσία τῆς Εὐρώπης, νὰ προβληθῇ ὡς λόγος ζωῆς καὶ ἔτσι ν' ἀνοιχθῇ τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης. Οὔτε ἡ φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως, πὺν τόσο θόρυβο ἐδημιούργησε, σώζει, γιὰτὶ αὐτὴ μένει μέσα στὸν ἥδονισμό τῆς τραγικότητας. Δὲν προχωρεῖ στὴ δημιουργία ζωῆς, ἀλλὰ ἀναλύεται σὲ ἀπειρόμορφα βιώματα, πὺν διαλύουν καὶ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης εἶναι ὁ εὐρωπαῖος πολίτης καὶ ὁ πνευματικὸς τῆς ἀνθρώπου καὶ αὐτός, εἴτε φυσικὴ κάνει εἴτε ἱστορία, εἶναι σήμερα ὑποχρεωμένος νὰ φιλοσοφήσῃ τὴ ζωὴ του καὶ τὴν ἱστορία τῆς Εὐρώπης. Ἀλλιῶς εἶναι ἕνα τραγικὸ ὑπόλοιπο παλαιᾶς δόξας καὶ θὰ περιμένη ἢ τὴν ἀποκάλυψη τῆς Ἀνατολῆς γιὰ νὰ σωθῇ, δηλαδὴ νὰ δουλωθῇ, ἢ τὴν μετανάστευση σὲ ὑπερπόντιους τόπους. Καὶ εἶναι πράγματι τραγικὸ νὰ βλέπῃ κανεῖς ὅτι σήμερα πολλοὶ Εὐρωπαῖοι ἐπιστήμονες καὶ πνευματικοὶ ἄνθρωποι ἐκπατρίζονται. Τὸ πρόβλημα εἶναι σήμερα, ἂν θὰ μπορέσῃ ἡ Εὐρώπη μὲ τοὺς πνευματικούς της ἀνθρώπους καὶ τοὺς πολιτικούς της νὰ δῇ μέσα ἀπὸ τὸ παρὸν καὶ πέρα ἀπὸ τὰ πάθη τῆς ἐποχῆς, μὲ καινούργιο βλέμμα τὸ παρελθὸν καὶ ν' ἀνοίξῃ τὸ μέλλον μὲ τὴν πολυδύναμη ἱστορικότητά της.

Γίνεται βαθύτατη στροφή σήμερα τῆς εὐρωπαϊκῆς μοίρας. Καὶ δὲν ὠφελεῖ ν' ἀναστενάξῃ κανεῖς, οὔτε νὰ κατηγορῇ τὸν ἱστορισμὸ καὶ τὸ φόρτωμα τῆς μνήμης πὺν αὐτὸς φέρνει ὅταν δὲν εἶναι ζωτικὸς, ἀλλὰ πρέπει μὲ θάρρος πάλι ἀπὸ τὴν ἱστορία νὰ σωθῇ ἢ ζωὴ τῆς Εὐρώπης, γιὰτὶ ἀπ' ἔξω τίποτε δὲν τὴ σώζει πνευματικά, ἠθικὰ καὶ πολιτικά.